
**ЗА ОТНОШЕНИЕТО КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ И
НАУЧЕН СТИЛ**

Книжовно-разговорната реч (КРР) основателно продължава да занимава изследователите както със своя специфичен екстралингвистичен и лингвистичен статус, така и със своето необичайно място в системата на съвременния български книжовен език и на общонародния език. Материалите от Първата научна сесия по проблеми на българската разговорна реч във Велико Търново са само едно начало, което подсказва наличието на един функционален феномен, който изисква разностранен, диахронен и синхронен анализ на всички езикови равнища, като се използват постиженията и методите на социолингвистиката, психолингвистиката и лингвистиката на текста (ЛТ) и се търсят онези положителни аспекти в различните гледни точки, чрез които ще се открият и закономерностите в развитието и утвърждаването му. Трудностите са свързани още със записването, дешифрирането и съхраняването на КРР, поради което участието на повече лингвисти дори в този събирателски етап е твърде наложително. От друга страна, тясната зависимост на КРР от

териториалните и професионалните езикови формации, от социалния и възрастов статус на говорещите предполагат продължително събиране на конкретен материал, който е база и за теоретични изследвания, и за изработването на сравнително по-пълнен речник на КРР.

Като изхождаме от вече нееднократно изразяваната позиция за КРР като **подсистема** на книжовния език, продължаваме да търсим нейното особено място между останалите функционални подсистеми, влиянието ѝ върху тях и обратно, без да посочваме всички възможности, които се крият в това взаимодействие. И това е естествено, като се има предвид сложността на една функционална подсистема, развиваща се непрестанно в зависимост от противопоставящите се процеси и тенденции в нея: вербалност/невербалност, моносемия/полисемия, конкретност/обобщеност на значенията, синтезъм/анализъм и автоматизъм/свободна съчетаемост в структурите, нормативност/вариативност, терминологизация/метафоризация и т. н.

Особен интерес за нас в частност продължават да бъдат проблемите за влиянието на КРР върху другите функционални стилове, като предмет на настоящото съобщение са някои тенденции за влиянието на КРР по отношение на научния стил (НС). На първо място интересен е въпросът за **трансформацията** на лексикални единици и синтактични конструкции в НС, придобиващи стилистична тоналност, стилистична маркираност в определен стилистичен контекст, нарушавайки речевата структура на НС, но стилистично мотивирано, най-често за постигане на определена експресивна емоционалност и образност. Разговорните елементи са допустими в научния текст (НТ), но те не могат да станат съставка на тази функционална подсистема. Своеобразната им **функционална трансформация** не нарушава общите закономерности на НС, те остават само средство за изразяване на индивидуално-експресивното. В системата на НС експресивността, постигната чрез разговорни средства, е ярка и контрастна, като

съществено се различава от експресивността в художествения стил (ХС) и в КРР. Експресивните разговорни средства в НС се подбират избирано в определени моменти от развитието на НС, като днес наблюдаваме засилваща се тенденция на навлизане на разговорни елементи в научните текстове. Тяхната стилизация, макар че няма системен характер, е тясно свързана както със спецификата на съответната научна област, така и с индивидуалността на субекта на речта, който се стреми да "наруши", стилистично мотивирайки се, логическата последователност и абстрактност-обобщеност на НС, за да постигне интелектуална образност и въздействие. Чрез разговорните средства се нарушава статичността на НС, като се стилизират динамични лексикални и синтактични средства от КРР, нарушаващи функционалното единство на речевата система на НТ чрез термини – метафори, метонимии, сравнения, експресивни синтактични конструкции – паралелни, градиращи, повторени. Според Ш. Бали "терминът в лексиката и формулата в синтаксиса са онези идеални типове на езиково изразяване, към които неизбежно се стреми научният език" (Бали, 1961, с. 144). Именно към тяхното динамизиране са насочени немаркираните в КРР лексикални и синтактични единици, трансформирани като маркирани стилистични средства. Същите процеси на нарушаване на "стилистичната тоналност" наблюдаваме и обратно по отношение на КРР, особено при професионално-разговорния и епистоларен подстил. Научни термини и стандартни административни изрази се трансформират в стилистично-маркирани изразни средства. Лингвистите обръщат специално внимание на различната степен на стилистична трансформация на езиковите средства от един стил в друг, в зависимост от една или друга езикова функция: "По такъв начин трябва да се различават: първо, такива единици на езика, които обикновено на се употребяват в едни или други стилове на речта, нехарактерни за тях, но тяхното въвеждане в съответстващ стил не би било възприемано като чуждостилово, като

нарушение на "правилата на стила"; второ, такива единици на езика, които не могат да бъдат употребявани в отделни стилове на речта, доколкото тяхната стилистична привързаност към определен стил прави неуместно тяхното използване в други стилистични условия; трето, такива единици на езика, които, **оставайки формално тъждествени**, при употребата им в различни стилове придобиват съвършено **различна експресивно-стилистична значимост**." (Шмелев, 1977, с. 97).

Към третата група се отнасят разговорните езикови единици, използвани в НС за постигане на **интелектуална експресивност** (Кожина, 1977, с. 168) и образност.

Интелектуалната експресивност в НС е свързана не само с влиянието на РР върху него, тъй като тя се постига чрез различни стилистични средства, по-често пряко идващи от ХС и публицистичния стил (ПС). В този смисъл влиянието на разговорните структури до голяма степен е опосредствано чрез ХС и ПС. Като изхождаме от постановката на Т. Бояджиев, че "експресията в езика е по-широко понятие от емоционалността. Експресивна е тази лексика, която засилва-изобразителността на речта и увеличава въздействащата сила на казаното. **Всичко, което прави речта по-ярка, по-впечатлителна и по-силно въздействаща и емоционална, е експресия**. Експресията може да се изрази както с тропи, така и с интонация и с морфологични средства – особени суфикси и префикси, функцията на които е да изявят субективно-обективни отношения." (Лексикология, 1978, с. 112); ние се спираме на един частен проблем от проблема **експресия в НС**, а именно на влиянието на КРР, като ще посочим някои тенденции в съвременното състояние на НС и КРР. За да осмислят тези процеси и да се види ролята на КРР за създаване на експресивност в НС, би трябвало да се имат предвид някои особености, свързани с неговото обособяване и развитие в СБКЕ и вътрешно-структурните процеси в днешното му състояние, с неговите подстилове и жанрове. Особено важно е да не се приема предварително тезата за "влияние на КРР върху НС", а да се

видят онези страни и особености на това "влияние", които произтичат както от цялостната функционална диференциация на книжовния език, така и от специфичните черти в речевата система на КРР и НС, които са предпоставка за тези процеси. От друга страна, именно при тези наблюдения и анализи се разкриват отново онези неограничени възможности на езиковата система, при които едни и същи езикови единици и структури в зависимост от употребата им и мястото, което заемат в речевата структура на даден функционален стил, актуализират стилистичното си значение, като нарушават стилистичната тоналност на текста. За НС, в зависимост от (етапите) периодите на неговото развитие, най-общо, влиянието на РР, на КРР е пряко свързано с изразяването на експресивност, характерна за началния период при формиране на НС, след което, с обособяването на подстилове, тя се свързва главно с научно-популярния стил. Последните десетилетия се засилва нейното присъствие и в академичния, и в научно-учебния подстил, т. е. според нас е налице една цикличност (спираловидност) при това влияние.

Научният стил като единна функционална подсистема на книжовния език се формира върху основата на научно-популярния подстил, с който започва изграждането на съвременния български книжовен език главно чрез учебната литература (Андрейчин, 1986, с. 23; Първев, 1983, с. 97; Русинов, 1984, с. 203). От друга страна, взаимодействието с другите функционални разновидности е един по-продължителен процес, обусловен от общественно-икономическите и социални условия в страната. Защото за публицистичния стил тези условия са очертани още преди Освобождението, докато сферата на научната дейност се обособява едва в края на миналото столетие, и то главно на обществените науки. В този смисъл първите научни статии и трудове (без учебната литература), които носят характерните особености на научния стил, са публицистични или художествени, черти, определяни както от степента на развитие на научното мислене, така и от

прагматичната им насоченост и социален статус на адресата. Затова и научно-популярният подстил се формира преди академичния научен подстил, процес, предопределен от конкретно-историческите условия и цялостните процеси на стилистично изграждане на книжовния език. И ако преди Освобождението конкретната историческа обстановка и духовното израстване на интелигенцията създават именно условията да се поставят основите на научно-популярния подстил, то след Освобождението с настъпилите дълбоки социално-икономически и обществено-политически промени, с развитието на интензивен културен живот, със задълбочаване на образователната система и с откриване на Висшето училище (1888 г.) става възможно да се развива националната научна мисъл и да се формира научният стил като самостоятелна функционална разновидност на езика.

Затова и научният стил днес се характеризира със сравнително недискусионно очертан лингвистичен статус и параметър в системата на функционалните варианти на съвременния български книжовен език. Логичната и обобщено-абстрактна същност на научния стил, обусловена от екстралингвистичните фактори – официалност, подготвеност, монологичност, специфичен адресат и т. н. – изразявана на всички езикови равнища, особено на лексикално и синтактично, най-общо предопределя неговия статичен характер и го противопоставя на КРР, която е динамична и ситуативна. В този смисъл се приема и отсъствието на влияние върху научния стил от КРР, отбелязано главно във връзка с неговия необразен, неемоционален характер. Ето как разглежда това противопоставяне КРР/НС Н. М. Разинкина: "... колко контрастно изглеждат нейните елементи (лексически и синтактически) на фона на езиковите особености на научното повествование. Ситуативност – слабо изразен ситуативен план; неподготвеност – щателна и разностранна подготовка; непосредствено общуване с адресата – опосредствано общуване чрез писмената форма на речта; емоционалност – строго логическо

изложение; диалогичност – монологичност; неофициалност – официалност – ето непълния преглед на антонимията, изразена при анализа на елементите от разговорната реч в научното повествование." (Разинкина, 1975, с. 88).

Нашите изследвания в последните десетилетия върху КРР обаче утвърждават, въз основа на конкретни анализи и наблюдения, че разговорните елементи, влиянието на КРР върху научния стил, не са единични, случайни, изолирани. Нещо повече. Можем да набележим тенденции по отношение на това влияние, които, според нас, се разширяват и придобиват системен характер. Например в отделни жанрове, подстилове и видове научни съчинения елементите от КРР се включват в речевата система на научния текст, без да нарушават неговата функционална цялост. В такива случаи разговорните елементи и конструкции се подчиняват най-често на следните качества на научния стил, незадължителни за всички негови разновидности, но все повече срещани в научните текстове и използвани за постигане на определени функционални цели.

Първо, на полемичността, когато чрез разговорна лексема, чрез разговорен израз се характеризира позицията на противната хипотеза или научна постановка. Това се постига чрез суфикси, типични за КРР, чрез сегментирани и присъединени части, чрез възклицателни и въпросителни разговорни конструкции, които в КРР не са стилистично изразно средство. Например в полемиката за българския език в мислите на Н. Хайтов има разнообразни разговорни структури и словосъчетания, които заместват конкретните факти и анализи: "Тя нашият език е един от най-богатите, ковките и образните – доказали сме го и в песните, и в приказките, и в художествената литература. **Защо налитаме тогава с такава стръв към чуждиците?** **Защо с такъв захлас се опитваме (и успяваме!) да предадем на езика ни нови, чужди интонации и защо от опитите за "вразумяване" не се получи кой знае какво?**"

Напоследък прицел на езиковите апетити покрай думите "концепция", "интензификация", "интеграция" и пр. е станала думата "съпричастен" и употребата ѝ се е така главоломно засилила, че няма статия, очерк или репортаж, няма тост или дори разговор обикновен, в който да липсва тая, иначе нищо и никаква дума, на която скоро ще бъде изяден хлябът, както и на думата "прекрасен". И защо е всичко това? – Просто защото, бог знае по какви причини, думата влиза в мода, превръща се в накит, а след това и в прикритие на умствена недородица." (Н. Хайтов. "За чуждите думи в нашия език", в-к "Литературен фронт", 1974).

Второ, за постигане на експресивност, образност и емоционалност в научния стил се използват разговорни елементи, тропи, изрази. Характерна особеност при това използване е тяхното подчиняване на специфичната интелектуалност на научния текст, определена като "интелектуална експресивност". Например: "Разбира се, терминологичното стълпотворение у Ваян е прекрачило всички възможни граници, за да може да бъде даже осъзнато" (Български език, 3, 1987, с. 169); "Днес Смирненски е канонизиран, подвързан в страниците на читанките и христоматиите. Децата се потят над темите "Образът на революционера в творчеството на Смирненски", "Смирненски, родоначалник на социалистическия реализъм", "Смирненски, разобличител на капиталистическия строй". Не минава матура или приемен изпит без "революционната поезия на Смирненски". Да го пази господ от граматикари и даскали, няма кой друг да го опази. Веднъж разговаряхме с един млад критик, професионалист. С досада слушаше за Смирненски. Призна си, че още от училище му е дошло до гуша от "Червените ескадрони". Мъча се да го разбере. Както е известно, Моцарт е най-великият музикант на новите времена (за съжаление не знаем нищо за нашия Орфей). Но ако те затворят в една стая и в продължение на един месец ти свирят само 41-та му симфония, ще намразиш и Моцарт, и Моцартовица, и целия му джинс." (К. Куюмджиев. "Словото – творец", С., 1985, с. 193).

Твърде често се среща употреба на **разговорен фразеологизъм**, за да се подчертае по-изразително даден термин, определена, най-често нова гледна точка при неговото анализиране. Разговорните фразеологизми се срещат и за изразяване на авторовото отношение към описваната категория или явление – проблем, който се нуждае от задълбочени бъдещи изследвания. Например: "... Юнкер пледира за стилистичен структурен анализ, който трябвало да бъде насочен към **"биещи на очи"** езикови структури..." (Български език, 5, 1987, с. 441).

Епитетите, сравненията, метафорите с разговорен оттенък се използват в случаите, когато трябва да се изрази и **положително** или отрицателно отношение към научен деец или научна теория. Например: **"Опитното око** на изтъкнатия български историк на езика беше открило в този средно-български паметник над 80 редки синтактични архаизма..." (Български език, 4, 1989, с. 302).

Трето, особено в хуманитарната научна област тенденцията, характерна общо за книжовния ни език, към **демократизация** се изразява все по-настойтелно в използване на разговорни синтактични структури – непълни изречения, съчинителни изредителни конструкции, въпросно-отговорният комплекс в монологичната научна реч е стилистично маркирана единица и др. Характерът на научното изследване, при който се използват наблюдението, сравнението, предположението, съобщението въз основа на конкретните факти и т. н., предполага езикови средства и тропи, които се срещат и в КРР – сравнението като най-елементарна тропа, конкретното название с обобщено значение и др. Нашите наблюдения показват, че метафоричната употреба на глаголи, засилването на модалността чрез модални думи и изречения, вметнатите думи и изрази за субективна модалност и т. н. все повече увеличават своята употреба в научния стил, което е резултат от влиянието на КРР. Например: **"Като мнозина български поети Димчо Дебелянов е без "фамилно име", влиза в**

литературата с "плахи стъпки", трудно го забелязват и оценяват.

И в нашия живот той влиза някак безшумно, но се **вкоренява** в съзнанието ни и един ден разбираш, че поезията е част от духовността ни. И сега, когато се опитваме да се **потопим** в поетичния свят на Димчо Дебелянов, стиховете му създават илюзията за лесна достъпност, защото са станали **привични** за нашата чувствителност" (Български език и литература, 2, 1987, с. 3).

Особено интересен е въпросът за влиянието на КРР върху **устната научна реч** – доклади, научни съобщения, лекции, особено ако се налага да се съкращава или обяснява. При тях стилистичният контекст, върху който чрез контраста се вписва експресивната разговорна единица или конструкция, се мотивира от екстралингвистични фактори – жива реч, пряк контакт с аудиторията, индивидуалността на учения и др. и се явява обективна необходимост за проява на допълнително, конотативно значение на иначе неутрални езикови единици в КРР. Например в една научна лекция за диалога авторът-професор оживява изложението главно чрез използването на разговорно-отговорни структури или разговорни лексеми, които се явяват като нормално конотативно средство за изразяване на интелектуална експресия в изложението. Това са глаголи като например "прелива, досажда, отвращава (нашето образование), да се юрнем да поставим акцента върху диалога, масите ще те отрежат като нещо нежелано... я излезти от едно положение, когато нямаш пукната пара в джоба... шокират ли тези неща... да ги пилим много тънко – всичко хвърква и др." Често в устната научна реч фразеологичната единица, пословицата или поговорката обогатяват своето значение, с което се употребяват в КРР, използвайки експресивно-прагматична насоченост, мотивирана от характера на адресата. Този вид разговорни структури са "обърнати" преди всичко към слушателя, насочени са не към съдържателния план на НТ, а към съзнанието и към чувствата

на възприемащите, за да се привлече тяхното внимание, да се получи реакция на съгласие или несъгласие, да се разруши бариерата на възприятието. И затова тук стилистичният контекст е специфичен, разнообразен, особено при лекции, поднесени чрез научно-популярния подстил. Например: "Може ли да си развява байрака (да си разиграва коня) оня, който подлежи на обществен контрол?"; "Човек слуша като милиционерска лампа – пали – гаси"; "Направо хващаш бика за рогата и се чудим защо се сепаш!", "Гъделичкаме проблема, а не го чешем!"; "Слагат ти аршина, дето го разтягащ – и те мерят!"; "Авансирах се."; "Съжалявам, че моят съавтор го няма, за да даде едно рамо."; "Тръгвам темпераментно към примерите."; "Еlegantно се вписва."; "Това не съм го открила аз, знае се."; "... съм надникнала в два речника" (из записки на лекции на професори и доценти).

За изразителността на разговорните конструкции в устната НР първостепенна роля играе контекстовата ситуация, която по структура е разговорна, а по семантика е научна, като определяща роля има социалният статус на аудиторията, поради което и са налице най-често промени в разговорните езикови средства, конситуативно мотивирани. В научната дискусия се наблюдава засилена употреба на частици, наречия, съюзи, предлози, местоимения с конотативно и експресивно значение, идващо от тяхната употреба в КРР, където се явяват и усилващо, и експресивно, и свързващо средство.

В тези няколко аспекта могат да се търсят и в бъдеще конкретно онези непрестанни процеси на влияние на КРР върху научния стил, които можем да осмислим само при тяхното екстралингвистично и чисто езиково анализиране върху богат материал от писмената и устна НР, от всички подстилове и жанрове. А тези въпроси са важни и с оглед на обучението по български език, съобразено с езиковата ситуация днес у нас.

ЛИТЕРАТУРА

- Бали, 1961: Бали, Ш. Французская стилистика. М., 1961.
- Шмелев, 1977: Шмелев, Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. М., 1977.
- Кожина, 1977: Кожина, М. Н. Стилистика русского языка. М., 1977.
- Лексикология, 1978: Въпроси на българската лексикология. Съставител П. Пашов. С., 1978.
- Андрейчин, 1986: Андрейчин, Л. Из историята на нашето езиково строителство, С., 1986.
- Русинов, 1984: Русинов, Р. История на новобългарския книжовен език. С., 1984.
- Първев, 1983: Първев, Хр. Възраждане на българския книжовен език, С., 1983.
- Разинкина, 1975: Разинкина, Н. М. Язык научной литературы. М., 1975